

אלי פודה

האם הוחמצה הזדמנות מדינית למנוע את מלחמת יום הכיפורים?¹

הקדמה

חמישים שנה חלפו מסיומה של מלחמת יום הכיפורים, והשאלה אם ניתן היה למנוע אותה טרם קיבלה מענה סופי. כנגד העמדה שישראל לא החמיצה הזדמנות, צמחה גישה רביזיוניסטית, הטוענת כי הואיל וממילא בהסכם השלום שנחתם עם מצרים ב־1979 נסוגה ישראל מכל סיני בהתאם לדרישת סאדאת, הרי ישראל החמיצה הזדמנות כאשר לא נענתה ליוזמתו לפני המלחמה. במסה קצרה זו אציג את האסכולות הקיימות בסוגיה זו, ואציע דרך להשלים ביניהן.

לדיון בשאלת ההחמצה המדינית נשקפות שתי סכנות: האחת, סכנת האנכרוניזם ההיסטורי, דהיינו השלכת תובנות ומשמעויות מאוחרות לגבי אירועים ומצבים מוקדמים. כך למשל קיימת סכנה שדמותו ההרואית של סאדאת בעקבות המלחמה והביקור בירושלים בשנת 1977 מושלכת לראשית תקופת שלטונו בשנים 1970–1973, עת היה בלתי־מוכר, בלתי־מוערך ובעל לגיטימציה חלקית; או שמדיניות סאדאת לאחר המלחמה מצביעה על כך שזו בהכרח הייתה מדיניותו מלכתחילה. ואולם מתיחת קו ליניארי בין מדיניות מוקדמת

1 ברצוני להודות לפרופ' שמעון שמיר ולפרופ' דוד טל על הערותיהם המועילות למאמר זה.

ומאוחרת אינה מהווה עדות היסטורית. במילים אחרות, ההחמצה צריכה להיראות בזמנה ולא בפרספקטיבה היסטורית. כפי שכתבה ברברה טוכמן בספרה על האיולות, "חובה היא שתוצאותיה השליליות יראו בעליל בזמנה, ולא בראייה שלאחר המעשה" (1986, 12). הסכנה האחרת היא גלישת הדיון לפסים פוליטיים ואישיים, וזאת מתוך מטרה להגן על מדיניות מסוימת (או להתקיף אותה), או ליצור דה־לגיטימציה לנרטיב היסטורי מסוים.

הדיון בשאלת ההחמצה, ולמעשה כל דיון ביחסי ישראל-ערב, מעורר גם קושי מתודולוגי בשל א־סימטריה בולטת בהצגת טיעוני הצדדים בסכסוך: בעוד החומר הארכיוני הישראלי שופע עדויות, הנרטיב המצרי (והערבי בכלל) סובל מהיעדרם של מקורות ארכיוניים, דבר המחייב את החוקר להישען בעיקר על ספרי זיכרונות מצריים וערביים מצד אחד, ועל מקורות ארכיוניים מערביים שמדווחים על הצד הערבי, מהצד האחר.

גישות במחקר

1. הדיון ההיסטורי

זמן קצר לאחר סיומה של מלחמת ההתשה, ב־28 בספטמבר 1970, נפטר מנהיגה הכריזמטי של מצרים ושל העולם הערבי, גמאל עבד אל־נאצר. סגנו, סאדאת, מונה למחליפו. ארגוני הביון המערביים (כולל ישראל) המעיטו בערכו של סאדאת, ראו בו דמות חיוורת ובלתי־ראויה להנהגה, והעריכו כי יוחלף במהרה על־ידי "מוקדי הכוח" הנאצריסטים הנתמכים על־ידי ברית המועצות (ראו למשל, Kissinger, 2022, 225). ואולם סאדאת הפתיע את כל מבקריו, נותר בשלטון, ובמאי 1971 סילק את כל מוקדי הכוח. יתרה מזו, הוא יצא בשתי יוזמות שלום: האחת דיברה על הסדר חלקי, הכולל נסיגה ישראלית מתעלת סואץ בתמורה לפתיחת התעלה לשיט, וזאת כשלב ראשון לקראת מימוש החלטה 242 של מועצת הביטחון, הקוראת לנסיגת ישראל משטחים כבושים. באחרת, בתגובה למסמך שהעביר שליח האו"ם גונאר יארינג למצרים וישראל, הוא הביע נכונות לחתום על הסכם שלום עם ישראל בתמורה להסכמתה לנסיגה מהשטחים שכבשה בכל הגזרות, ולפתרון בעיית הפליטים הפלסטינים (גזית, תשמ"ד, 82-83, 97). השימוש במונח "הסכם שלום" היה כמובן מפתה, אך מהדרישות שנלוו אליו בהמשך הדיאלוג הסיק הצד הישראלי שמדובר למעשה בהסכם אי־לוחמה (Tal, 2016, 746). שתי היוזמות כללו דרישות מפליגות

מישראל, אולם "הייתה זו הפעם הראשונה בהיסטוריה של יחסי ישראל-מצרים שמנהיג מצרי העלה על הכתב את המלים 'הסכם שלום עם ישראל'" (Shamir, 1994, 33). יוזמות אלו יהוו הבסיס לדיונים המדיניים שיתקיימו בין ישראל, ארצות הברית ומצרים עד למלחמה.

יריית הפתיחה בוויכוח ההיסטורי נורתה עוד במחצית שנות ה-80, כאשר מרדכי גזית, ראש לשכתה של ראשת הממשלה מאיר, פרסם ספר על התהליך המדיני, ובו קבע באופן נחרץ כי "לא היו סיכויים של ממש לקידום השלום" לפני המלחמה (גזית, תשמ"ד, 153; גזית, 1999, 9-21; Gazit, 1997, 97). גזית מצא עצמו מנהל קרב מאסף נגד דיפלומטים אמריקנים ששירתו במצרים ובמחלקת המדינה, כמו גם פוליטיקאים ישראלים, שהאשימו את ישראל בהחמצת הזדמנות – הסכם שלום או הסכם ביניים שהיה מוביל בסופו של דבר להסכם שלום (יעקבי, 1989, 174; 1999, 22-58; רביב, 2000, 176; ביילין, 1997, 23; Korn, 1992, 274). בתגובתו טען גזית כי השאלה אם מצרים הייתה מוכנה לשלום אינה היפותטית, אלא קשורה לעובדות היסטוריות: "רק אלה המעדיפים התרשמויות וקביעות שטחיות על פני עדויות קיימות ייתפסו לטיעוני 'האילו' בהיסטוריה", אמר (Gazit, 1997, 114). גרסתו של גזית נתמכה, בחלקה לפחות, על-ידי שמעון פרס, שכיהן בזמנו כשר בממשלה. במחצית שנות ה-90 כתב פרס ש"התנאים שהציב סאדאת בזמנו הכריחו את הממשלה לדחות אותן" (Peres, 1995, 291).

חשיפת מסמכים ארכיוניים בישראל, בארצות הברית ובאנגליה בראשית שנות האלפיים העניקה תנופה למחקרים חדשים על המגעים המדיניים בתקופה שקדמה למלחמה. ניתן לסווג גל זה של מחקרים לשתי אסכולות: האחת, דוחה מכול וכול את טענת ההחמצה; והאחרת, מאמצת אותה. בין שני הקצוות הללו ניתן למצוא ניואנסים שונים. הגל הביקורתי החל ב-2006, כאשר אורי בר-יוסף פרסם מאמר על המפגשים שהתנהלו בין קיסינג'ר לבין חאפז אסמאעיל, היועץ לביטחון לאומי של סאדאת, בפברואר ובמאי 1973. מסקנתו הייתה ש"גולדה, דיין וגלילי החמיצו הזדמנות למנוע מלחמה" (Bar-Joseph, 2006, 555). גם זאב מעוז היה שותף לקביעה זו; במאמר ארוך שעסק בהזדמנויות לשלום בין ישראל ומדינות ערב, מסקנתו בהקשר ליוזמת סאדאת הייתה כי "מה שיכול היה להיות צעד ראשון בתהליך שלום שהיה מונע את מלחמת יום הכיפורים, הפך לגורם מעודד עיקרי בהחלטה המצרית ליזום את המלחמה" (Maoz, 2006, 420).

היה זה ספרו של יגאל קיפניס, שפורסם ב-2012, בשנת הארבעים לציון המלחמה, ויצר גלי הדף; קיפניס קבע בפסקנות כי "נבחרי הציבור [...] כשלו בהבנת המציאות, נהגו

ביוהרה, בביטחון עצמי מופרז, בעיוורון מדיני" (קיפניס, 2012, 16). בריאיון שקיים עם הוצאת מהדורה חדשה של ספרו בשנת ה-50 למלחמה, המשיך וקבע כי סאדאת רצה להגיע להסכם מדיני, ואלמלא סירבה ישראל לוותר על סיפוח כשליש מחצי האי סיני, אפשר היה למנוע את המלחמה (באר, 2022). עיקר ההחמצה הישראלית, לטענת קיפניס, בא לידי ביטוי בעמדתה הבלתי-מתפשרת כלפי הרעיונות שהועלו בשיחות שקיים הנרי קיסינג'ר, היועץ לביטחון לאומי, עם מקבילו המצרי, חאפז אסמאעיל בפברואר ובמאי 1973 (קיפניס, 2012, 45-69; 101-118). ב-2012 פרסמו גם זכי שלום ובוועז וונטיק מחקר המבוסס בעיקר על מסמכים אמריקניים, ומסקנתם הייתה דומה: "ישראל העדיפה בכל התקופה של 1969-1973 לדחות כל יוזמה מדינית". אולם השניים הטילו את מרבית האחראיות לכישלון על המדינאות האמריקנית (שלום ו-וונטיק, 2012, 230).

טענת ההחמצה קיבלה חיזוק גם מכמה דיפלומטים ומשקיפים בפרסומים לא מחקריים; כך, למשל, איתן בנצור, מי שהיה עוזרו של שר החוץ אבא אבן ולימים מנכ"ל משרד החוץ, כתב ש"ההיסטוריה תפסוק דינה אם לא הוחמצה הזדמנות שהייתה חוסכת ומונעת את מלחמת יום הכיפורים ומקדימה את כינון השלום עם מצרים" (בנצור, 2003, 164). ואילו דן בבלי, שהיה מעורב בניסיונות להידברות מדינית עם הפלסטינים לאחר 1967, פסק כי לפני 1973 "לא פעלה ממשלת ישראל לגיבוש מדיניות או הצעות מעשיות שיאפשרו לה להתקדם לקראת שלום. הממשלה התבצרה בעמדתה ולפיה אין סיכוי לשלום כולל" (בבלי, 2002, 89).

האחיזה ההולכת וגוברת של טענת ההחמצה המדינית בשיח האקדמי והפוליטי הובילה לפרסום שורה של מחקרים המפריכים אותה, וזאת על בסיס קריאה מדוקדקת של מסמכים מארכיונים מערביים. מה שהחל במאמרו של דוד טל (Tal, 2016, 737-756), נמשך במחקריהם של מאיר בוימפלד (2017), יואב גלבר (2021) ובוימפלד וצורף (2022). היסטוריונים אלה ביקרו את עבודתו של קיפניס על רקע שימושו הסלקטיבי בחומר הארכיוני, והעובדה שהתמקד באירועי שנת 1973 ולא 1971, שהיא, לטענתם, נקודת הפתיחה לדיון. מסקנתם של בוימפלד וצורף הייתה שממשלת מאיר לא הייתה סרבנית סדרתית, אלא "הציגה מדיניות קשוחה וזהירה, אולם חיפשה דרכים להתקדמות מדינית והציעה דרך מדינית חלופית שהגנה על האינטרסים שלה" (2022, 150). ואילו גלבר סיכם, שלא ניתן היה למנוע את המלחמה, וזאת משום שהפער בין עמדות שני הצדדים היה עמוק מדי. מסקנתו הייתה אפוא ש"שני הצדדים נזקקו למלחמה כדי לרדת מן העצים הגבוהים שעליהם טיפסו לאחר מלחמת ששת הימים" (2021, 616). בין שתי האסכולות

המנוגדות היה גם ניסיון להציג עמדת ביניים, הרואה בשתיים, ישראל ומצרים, אשמות בכישלון התהליך המדיני (Gat, 2012).

אין ספק כי היעדרו של חומר ארכיוני מצרי (וערבי בכלל) פוגע ביכולתנו לראות את התמונה במלואה; ספרי הזיכרונות המצריים מאמצים, בדרך כלל, את נרטיב ההחמצה; כך, למשל, כתב סאדאת כי אמר לנשיא ארצות הברית, ג'ימי קרטר, ש"כיום, ב-1977, אנחנו מוכנים לשלום לא פחות משהיינו כאשר העליתי את יוזמת השלום הראשונה שלי ב-1971 – ואף יותר" (סאדאת, 1978, 225); ואילו שר החוץ, מחמוד ריאד, כתב כי ביוזמת 1971 "הזדמנות פז לשלום באזור שוב הוחמצה על ידי ה[רצון] הכפייתי של ישראל להתפשט" (Riad, 1981, 189).

הדיון התיאורטי

בד בבד עם המחקר ההיסטורי בשאלת ההחמצה המדינית נעשו ניסיונות לענות על השאלה הזו באמצעות חילוץ תובנות תיאורטיות מתחום הפסיכולוגיה והיחסים הבין-לאומיים. יתרון של גישות אלה ביכולתן לנתח את התופעה באופן השוואתי, ובכך להציע ניתוח אוניברסיטאי לכאורה לסכסוך הנתון לפרשנויות, בהתבסס על שימוש סלקטיבי במסמכים ארכיוניים. ההסבר הפסיכולוגי מתמקד בטענה שההשפלה שהייתה מנת חלקם של מצרים ושל סאדאת במלחמת 1967, לא הייתה יכולה להימחק אלא בנסיגה מלאה של ישראל מהשטחים שכבשה (עמדה שהממשלה דחתה קטגורית) או במהלך צבאי מצרי מוצלח שיוביל לשינוי במאזן הכוחות, יחזיר את הכבוד למצרים, ובכך יסלול את הדרך למשא ומתן בין יריבים שווים. הספרות העוסקת בקשר בין רגשות ופוליטיקה דנה בהשלכות של השפלה בעקבות תבוסה, ובצורך הפסיכולוגי לנקום, או לכל הפחות להשיב את המצב לקדמותו, וזאת מתוך צורך לכפר על הבושה ולהשיב את הכבוד. דפוס התנהגות כזה מאפיין לא רק חברות מזרח-תיכוניות, אלא משתקף בסכסוכים אחרים ברחבי העולם (Harkavy, 2000; Glidden, 1972).

תוצאותיה של מלחמת 1967 נתפסו במצרים כטראומה. כבר באחד מראיונותיו הראשונים של סאדאת הוא תיאר את המאבק להחזרת השטחים הכבושים כ"מאבק על הכבוד" (מצוטט אצל Tal, 2016, 740). בספר זיכרונותיו משחזר סאדאת כי המפלה גרמה לו לייסורים, חוסר ישע, חרפה, השפלה, אובדן אמון באדם המצרי, אובדן זהות ופגיעה בכבוד

(1978, 142). גם בדיוניו עם קציני הצבא לקראת המלחמה עשה סאדאת שימוש במונחים רגשיים של כניעה והשפלה כדי לתאר את תחושותיו מול האויב הישראלי (פהמי, 1996, 467). לעומת זאת, מלחמת 1973 נתפסה במצרים כניצחון גדול, השיבה לה את הכבוד האבוד, ובכך אפשרה לה להיכנס בביטחון מוגבר למשא ומתן מחודש (Kamal, 1986, 10). גם אשתו של סאדאת, ג'יהאן, הייתה שותפה לדעה זו; בריאיון שהעניקה לעיתונאית סמדר פרי במלאת עשור לביקור בירושלים אמרה: "אני לא מסכימה עם אלה הקובעים היום, אצלנו ואצלכם, כי סאדאת ניסה להשיג שלום אמיתי לפני 1973. אני מאמינה כי ניסה להגיע להפסקת אש, לא יותר מזה. סאדאת היה זקוק למלחמה נוספת כדי לנצח, ולפתוח במשא ומתן מעמדה שווה. בעלי היה איש של שלום, אך כמנהיג ערבי, לא היה מוכן לשבת עם ישראל ולהרגיש שהוא 'נמוך'" (פרי, 1987; ראו גם ג'יהאן סאדאת, 1989, 341). במילים אחרות, רק מענה לתחושות ההשפלה והתבוסה – אם בדרך של נסיגה ישראלית מלאה או הישג צבאי במלחמה – יכלו להוביל להסכם שלום.

דרך אחרת לנתח את שאלת החמצה היא באמצעות המושג "בְּשִׁלוּת" (Ripeness) (Zartman, 2000, 228–231). אף שקשה למדוד מתי סכסוך בשל לפתרון, ההנחה היא שישראל ומצרים הגיעו ל"בשלוּת" רק לאחר שישראל הבינה כי אינה בלתי-מנוצחת, ואילו מצרים השיבה את כבודה במה שנתפס ניצחון מצרי, הגם שהיה מוגבל מבחינת היקפו והישגיו הצבאיים. המלחמה שברה אפוא את מעגל הקסמים, והעניקה, לראשונה, הזדמנות אמיתית לפתור את הסכסוך.

דרך תיאורית נוספת היא באמצעות שימוש בהגדרה למונח "החמצה" ויישומה. במקום אחר הגדרתי את המונח כמצב שבו צד אחד לסכסוך, או צד שלישי, מציע אלטרנטיבה פוליטית משמעותית ואטרקטיבית, שטומנת בחובה את האפשרות לפתרון הסכסוך או להתקדמות לקראת פתרון כזה, אך מסיבות שונות אלטרנטיבה זו אינה נבחנת. החמצה יכולה להתרחש רק כאשר נוצרת הזדמנות היסטורית לפתור את הסכסוך. הזדמנות אידיאלית מתרחשת כאשר שינוי גדול המתרחש בעקבות חילופי שלטון, מהפכה או מלחמה, פוגש יוזמה מדינית. מבחינה זו, עלייתו של סאדאת לשלטון ויוזמתו המדינית הציעו הזדמנות היסטורית לפתור את הסכסוך. הצעתי ארבעה פרמטרים לבחינת מידת החמצה: (1) מידת הלגיטימציה של המנהיגות; (2) מידת הנחישות של המנהיגות לקדם פתרון של שלום; (3) מידת האמון בין הצדדים; ו- (4) מידת המעורבות של המעצמות. לשאלת החמצה אין תשובה בינארית (כן/לא), אלא היא נעה על פני סקאלה בין "לא הייתה החמצה" ועד ל"החמצה במידה רבה" (Podch, 2015, 11–15). בחינת יוזמת סאדאת

בכלי המתודולוגי הזה הביאה אותי למסקנה שבפרשה זו החמיצה ישראל במידה בינונית לפחות הזדמנות לקדם שלום, וזאת משום שבין שניים לשלושה פרמטרים היו רלוונטיים במקרה זה: הלגיטימציה של המנהיגות הישראלית הייתה גבוהה ואילו של הצד המצרי הייתה חלקית; בשני הצדדים הייתה נכונות לשלום, אולם נראה כי הייתה חזקה יותר ברמה הרטורית מאשר בזו המעשית; המתווכת, ארצות הברית, יכולה הייתה למלא תפקיד פעיל יותר בתיווך, אך משיקולים אסטרטגיים ואישיים נמנעה מלעשות זאת. הפרמטר העיקרי שצמצם את מידת ההחמצה היה קיומו של חוסר האמון בין הצדדים (שם, 115–120).

דיון

החלטתו של סאדאת בפברואר 1971 לפרוץ ביוזמה מדינית – בין אם הסדר חלקי לפתיחת התעלה או הסכמה לחתימת הסכם שלום – הייתה ללא ספק נקודת פתיחה במסע שהוביל לבסוף לשלום בין שתי המדינות. מתחילת כהונתו אימץ סאדאת מדיניות דו-ראשית להשבת השטחים הכבושים והכבוד המצרי, שהיו בה שימוש דיאלקטי במשא ומתן ובאלימות. במבט לאחור נראה כי סאדאת העדיף את האופציה המדינית, אולם בהתאם לתנאים שקבע, שהיו רחוקים מהעמדה של ישראל. יכולתו לתמרן מבחינה מדינית הייתה קטנה, משום שטרם המלחמה לא עלה בידו לבסס את מנהיגותו במצרים ובעולם הערבי. אי לכך, המתונות שהפגין סאדאת לאחר המלחמה, נראה שלא הייתה אפשרית קודם לכן. אם ישראל הייתה נענית לתנאי השלום שלו כפי שהוצגו לארצות הברית, הייתה המלחמה נמנעת; אך משהבין שישראל אינה יכולה או אינה רוצה להיענות לדרישותיו, פנה סאדאת לאופציה הצבאית. כבר באוקטובר 1972 הוא גיבש מתווה צבאי ראשוני למלחמה מוגבלת, שנועדה לתקוע יתד בגדה המזרחית של סיני, ובכך להפעיל לחץ של המעצמות על ישראל לנסיגה מלאה (בויםפלד, 2017, 1230). אסטרטגיה זו הייתה למעשה יישום התפיסה של האסטרטג הגרמני קרל פון קלאוזביץ, הרואה במלחמה את המשך המדיניות בדרכים אחרות (אבו אל-ע'יט, 2013, 44–46).

העדויות ההיסטוריות מלמדות כי ממשלת גולדה מאיר לא הייתה אטומה ליוזמה המצרית וניסתה להעלות רעיונות שונים אצל המתווך האמריקני, אך כל הרעיונות הללו נדחו על-ידי סאדאת. בה בשעה, נהיר כי הממשלה לא חשה שום דחף לשנות את הסטטוס קוו הטריטוריאלי שפעל לטובתה (שליים, 2005, 302). תחושת האופוריה שליוותה את מקבלי ההחלטות לאחר הניצחון ב-1967, כמו גם הערכת החסר הן לגבי הצבא המצרי

(והערבי בכלל) הן לגבי אישיותו של סאדאת, חיזקו את תחושת אי־הרצון או אי־הצורך למהר, במיוחד לפני בחירות שהיו מתוכננות להיערך במקור באוקטובר 1973 (ונדחו לדצמבר בגלל המלחמה). זאת ועוד, העובדה שגולדה מאיר לא חשה כל אמון כלפי סאדאת או כלפי הערבים בכלל (מדזיני, 1989, 523; בוימפלד, 2017, 1235), השפיעה כנראה על מידת יכולתה להציע או "לעכל" ויתורים מראש. מעבר לכך, העובדה שהדימוי של סאדאת ושל מצרים בתקשורת ובחברה הישראלים היה שלילי מעיקרו (פרנקל ונוסק, 2017), הקשתה אף היא על היכולת להגיע להסכם לפני המלחמה.

גם בקרב תומכי אסכולת ה"אין החמצה" ניתן לאתר אי־נחת, תחושה שניתן היה לעשות יותר (ראו למשל אצל גזית, תשמ"ד: 152–153). צורף ובוימפלד כתבו כי "ספק אם מיצתה ישראל את מרחב הגמישות המדינית שעמד לרשותה". ביקורת דומה השמיעו גם לגבי התפקיד האמריקני (2022, 149). במקום אחר כותב בוימפלד כי נציגי "הזרם הביטחוני" בממשלה הצליחו לשכנע את מאיר לנקוט קו "מסויג, חשדני וזהיר" יתר על המידה כלפי הסדר הביניים (2017, 1237). במילים אחרות, ממשלת ישראל יכולה הייתה ליזום מהלך נועז יותר, אם בתגובה ליזמת סאדאת ואם כיוזמה עצמאית. אולם כפי שעולה ממחקרי (Podet, 2015) על הזדמנויות לשלום, ישראל מיעטה ליזום מבחינה מדינית. ביקורת זו עולה בקנה אחד עם מה שמרטין אינדיק כינה "הכישלון לדמיין" (failure of imagination) (2021, 110). אינדיק הפנה את ביקורתו בעיקר כלפי הנרי קיסינג'ר, שכיהן באותה שעה כיועץ לענייני ביטחון לאומי בממשל האמריקני. אך לאמיתו של דבר, נראה כי אי־היכולת לדמיין הייתה נחלתם של כל המעורבים בדבר.

כדרכו של כל דיון בשאלת החמצה היסטורית, הדיון בשאלת ההחמצה המדינית לפני מלחמת יום הכיפורים מן הסתם לא יסתיים לעולם, וזאת בשל אי־היכולת לתת תשובה אחת ברורה לגבי "מה היה יכול לקרות אילו?". הדיון בשאלה זו, כפי שראינו מעלה, אינו חד־משמעי, והוא הוביל לצמיחת שתי אסכולות מנוגדות. ואולם, הגם שממשלת ישראל לא "הפכה כל אבן" בדרך לשלום, קשה לדמיין את ישראל ומצרים חותמות על הסכם שלום לפני המלחמה. היו אלה תוצאותיה של המלחמה שהביאו לאיזון מסוים ביחסי הכוחות, שינו עמדות ותפיסות יסוד בשני הצדדים, והכשירו את הקרקע לתהליך היסטורי שהביא לחתימת ההסכם.

מקורות

- אבו אל-ע'יט, אחמד (2013). **שאהד עלא אל-חרב ואל-סלאם**. דאר נהצ'ת מצר (בערבית).
- בבלי, דן (2002). **חלומות והזדמנויות שהחמצו 1967-1973**. ירושלים: כרמל.
- בויםפלד, מאיר (2017). **"קפיצה למים הקרים": המגעים המדיניים בין ישראל, מצרים וארצות הברית בשנים שקדמו למלחמת יום הכיפורים**. רעות: אפי מלצר.
- ביילין, יוסי (1997). **לגעת בשלום**. תל אביב: ידיעות אחרונות.
- בנצור, איתן (2003). **נביא שלום – באין שלום**. בתוך רוך אדם (עורך). **אבא אבן: מדינאי ודיפלומט**. ירושלים: משרד החוץ.
- גזית, מרדכי (תשמ"ד). **תהליך השלום 1969-1973**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- גזית, מרדכי (1999). **"האם אפשר היה למנוע את המלחמה?"**. בתוך חיים אופז ויעקב בר-סימן טוב (עורכים). **מלחמת יום הכיפורים: מבט מחדש**. ירושלים: מכון ליאונרד דיוויס ליחסים בינלאומיים, 21-9.
- גלבר, יואב (2021). **רלב: דרכה של ישראל אל מלחמת יום הכיפורים 1970-1973**. מודיעין: דביר.
- טוכמן, ברברה (1986). **מצעד האיוולת: מטרויה ועד וייטנאם**. תל אביב: מעריב.
- יעקבי, גד (1989). **כחוט השערה: איך הוחמק הסדר בין ישראל למצרים ולא נמנעה מלחמת יום הכיפורים**. תל אביב: ידיעות אחרונות.
- יעקבי, גד (1999). **הניסיון להסדר ביניים עם מצרים בשנים 1971-1972 ולקחיו**. בתוך חיים אופז ויעקב בר-סימן טוב (עורכים). **מלחמת יום הכיפורים: מבט מחדש**. ירושלים: מכון ליאונרד דיוויס ליחסים בינלאומיים, 58-22.
- מדזיני, מירון (1989). **היהודייה הגאה: גולדה מאיר וחזון ישראל – ביוגרפיה פוליטית**. תל אביב: עידנים.
- סאדאת, אנוור (1978). **סיפור חיי**. ירושלים: עידנים.
- סאדאת, ג'יהאן (1989). **בת מצרים**. תל אביב: אור עם.
- פהמי, מחמוד עבד אל-רחמן (1996). **צפחאת מן אל-תא'ריח': מדא'כראת**. קהיר: אל-מכתבה אל-אקדימיה (בערבית).
- פרי סמדר (1987). **אישה לבדה. ידיעות אחרונות, 7 ימים, 6 בנובמבר**.
- פרנקל, חיים, והלל נוסק (2017). **מסגור עיתונאי ותדהמה בסיסית: האויב המצרי בעיתונות העברית, 1970-1973**. **קשר** 50, 110-119.

צורף, חגי, ומאיר בוימפלד (2022). "יבוא יום ויפתחו את הארכיונים". ירושלים: כרמל.
קיפניס, יגאל (2012). **1973: הדרך למלחמה**. אור יהודה: דביר.
רביב, משה (2000). **במשעולי הדיפלומטיה הישראלית: מבן גוריון ועד ברק**. תל אביב: משרד הביטחון.
שטיין, קנת (2003). **מדינאות אמיצה: סאדאת, קיסינג'ר, קרטור ובגין והחתימה לשלום ערביי־ישראלי**. תל אביב: משרד הביטחון.
שלום, זכי, ובוועז וונטיק (2012). **מלחמת יום הכיפורים: מלחמה שאפשר היה למנוע**. תל אביב: רסלינג.
שליים, אבי (2005). **ישראל והעולם הערבי**. תל אביב: ידיעות אחרונות.

Bar-Joseph, Uri (2016). "Last chance to avoid war: Sadat's peace initiative of February 1973 and Its failure." *Journal of Contemporary History* 41(3), 545–556.

Cohen, Raymond (1990). *Culture and conflict in Egyptian-Israeli relations: A dialogue of the deaf*. Bloomington: Indiana University Press.

Fahmy, Ismail (1983). *Negotiating for peace in the Middle East*. London: Croom Helm.

Gat, Moshe (2012). *In search of a peace settlement: Egypt and Israel between the wars, 1967–1973*. London: Palgrave/Macmillan.

Gazit, Mordechai (1997). "Egypt and Israel – Was there a peace opportunity missed in 1971?" *Journal of Contemporary History* 32(1), 97–115.

Harkavy, E. Robert (2000). Defeat, national humiliation, and the revenge motif on international politics. *International Politics* 37, 345–368.

Indyk, Martine (2021). *Master of the game: Henry Kissinger and the art of Middle East diplomacy*. New York: Alfred Knopf.

Kamal, Ibrahim Mohamed (1986). *The Camp David accords: A testimony*. London: KPI.

Kissinger, Henry (2022). *Leadership: Six studies in world strategy*. London: Allen Lane.

Korn, David (1992). *Stalemate: The war of attrition and great power diplomacy in the Middle East*. Boulder: Westview.

Maoz, Zeev (2006). Never missing an opportunity to miss an opportunity: The Israeli nonpolicy of peace in the Middle East. In Zeev Maoz. *Defending the Holy Land: A critical analysis of Israel's security and foreign policy*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 386-498.

- Peres, Shimon (1995). *Battling for peace: Memoirs*. London: Weidenfeld and Nicholson.
- Podeh, Elie (2015). *Chances for peace: Missed opportunities in the Arab-Israeli conflict*. Austin: University Press of Texas.
- Riad, Mahmoud (1981). *The struggle for peace in the Middle East*. London: Quartet Books.
- Shamir, Shimon (1994). The Yom Kippur war as a factor in the peace process. in Barry Rubin, Joseph Ginat, & Moshe Ma'oz (eds.). *From war to peace: Arab-Israeli relations 1973–1993*. Brighton: Sussex Academic Press.
- Tal, David (2016). "Who Needed the October 1973 War?" *Middle Eastern Studies*, 52/5, 737-753.

פרופסור אלי פודה, החוג ללימודי האסלאם והמזרח התיכון, האוניברסיטה העברית בירושלים.

דוא"ל: elie.podeh@mail.huji.ac.il